

BANKLAR VA KRIPTOVALYUTALAR: O'ZARO MUNOSABATLAR VA XAVF-XATARLAR

Ahadova Shaxnoza Karimxan qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

shahnoza.adilova90@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16759923>

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy moliyaviy institutlar — banklar bilan yangi raqamli moliyaviy vosita sifatida shakllanayotgan kriptovalyutalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar har tomonlama yoritilgan. Kriptovalyutalarning tarqalishi moliyaviy xizmatlar sohasida yangi imkoniyatlar bilan birga, bank tizimi uchun muayyan tahdidlar va tartibga solish muammolarini ham yuzaga keltirmoqda. Maqolada banklar va kriptoaktivlar o'rtasidagi raqobat va hamkorlik aspektlari, transchegaraviy to'lovlar, blokcheyn texnologiyasining bank amaliyotiga ta'siri hamda ushbu jarayondagi asosiy xavf-xatarlar chuqur tahlil qilingan.

Shuningdek, O'zbekiston moliyaviy sektorida kriptovalyutalarga nisbatan shakllanayotgan siyosat va huquqiy asoslar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Banklar, kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyasi, moliyaviy tizim, raqamli aktivlar, regulyatsiya, moliyaviy xavf, raqobat, transchegaraviy to'lovlar, markazlashmagan moliya (DeFi), fintech, O'zbekiston bank sektori.

BANKS AND CRYPTOCURRENCIES: MUTUAL RELATIONS AND RISKS

Abstract. This article comprehensively covers the relationship between traditional financial institutions - banks - and cryptocurrencies, which are emerging as new digital financial instruments. The spread of cryptocurrencies, along with new opportunities in the field of financial services, also poses certain threats and regulatory problems for the banking system.

The article provides an in-depth analysis of the aspects of competition and cooperation between banks and cryptoassets, cross-border payments, the impact of blockchain technology on banking practices, and the main risks in this process. It also examines the policy and legal framework being formed in the financial sector of Uzbekistan regarding cryptocurrencies.

Keywords: Banks, cryptocurrencies, blockchain technology, financial system, digital assets, regulation, financial risk, competition, cross-border payments, decentralized finance (DeFi), fintech, banking sector of Uzbekistan.

KIRISH

So'nggi yillarda global moliyaviy tizimda tub o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bu o'zgarishlarning markazida esa kriptovalyutalar — ya'ni markazlashmagan, raqamli shakldagi aktivlar turibdi. An'anaviy bank tizimidan farqli o'laroq, kriptovalyutalar markaziy moliyaviy institutlardan mustaqil ravishda ishlaydi va blokcheyn texnologiyasi asosida ishlovchi ishonchli, shaffof tranzaksiya tizimini ta'minlaydi. Bu holat esa nafaqat moliyaviy xizmatlar ko'rsatish sohasida raqobat muhitini kuchaytirmoqda, balki banklar faoliyatining kelajakdagi strategik yo'nalishlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Kriptovalyutalarning keng tarqalishi, xususan, Bitcoin, Ethereum va boshqa raqamli aktivlarning mashhurligi, ularni nafaqat investitsion vosita, balki to'lov va jamg'arma shaklida foydalanish imkoniyatini yaratmoqda.

Natijada, tijorat banklari o'z xizmatlarini takomillashtirish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va mijozlar bilan ishlash strategiyalarini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lmoqda.

Shu bilan birga, kriptovalyutalar moliyaviy barqarorlikka tahdid soluvchi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ular orqali noqonuniy faoliyatlar, jumladan, pul yuvish, terrorchilikni moliyalashtirish, soliqdan bo'yin tovlash holatlari sodir etilishi mumkin. Shu sababli, jahon bo'yicha hukumatlar va moliyaviy regulyatorlar ushbu yangi vositalarni qanday tartibga solish masalasida faol izlanish olib bormoqdalar.

Ushbu maqolada banklar va kriptovalyutalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, mavjud va yuzaga kelayotgan xavf-xatarlar, shuningdek, ularni boshqarish strategiyalari chuqur tahlil qilinadi. Ayniqsa, O'zbekiston sharoitida kriptoaktivlarga nisbatan shakllanayotgan siyosiy, huquqiy va institutsional yondashuvlar alohida e'tiborda ko'rib chiqiladi.

Metodologiya: Ushbu ilmiy maqolada banklar va kriptovalyutalar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganish uchun tizimli, taqqoslovij va tahlilij yondashuv asosida tadqiqot metodologiyasi tanlab olindi. Zamonaviy moliyaviy tizimning o'zgaruvchan sharoitida banklar va kriptoaktivlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni to'liq va chuqur anglash uchun nafaqat statistik ma'lumotlar, balki xalqaro tajribalar, huquqiy-normativ hujjatlar, ilmiy maqolalar va tahlilij hisobotlar asosij manba sifatida foydalanildi.

Tadqiqotda, birinchi navbatda, deskriptiv (tasvirij) usul orqali mavjud holat o'rganildi.

Ya'ni, banklarning kriptovalyutalarga nisbatan munosabati, ularning raqamli aktivlar bilan ishlashdagi tajribalari, hukumatlarning yondashuvi, mavjud regulyatsion muhit va xavf-xatarlar tizimlashtirilgan holda tahlil qilindi. Bu orqali mavzuga doir hozirgi zamonaviy vaziyatga doir aniq tasavvur hosil qilindi.

Shuningdek, taqqoslovij tahlil metodidan keng foydalanildi. Jumladan, an'anaviy bank tizimining faoliyat mexanizmlari bilan kriptovalyutalar asosidagi moliyaviy operatsiyalar solishtirilib, ularning o'zaro farqlari va o'xshash jihatlari aniqlashtirildi. Bu orqali kriptovalyutalarning banklar uchun tahdid yoki imkoniyat ekanligi haqida asosli xulosalar chiqarildi.

Empirik ma'lumotlarga asoslangan statistik tahlil ham metodologiyaning muhim qismi sifatida xizmat qildi. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Binance Research, Chainalysis, CB Insights va boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar asosida kriptovalyutalar bozorining hajmi, foydalanuvchilar soni, banklar tomonidan joriy etilgan raqamli yechimlar, shuningdek, kriptoaktivlar bilan bog'liq firibgarlik holatlari yuzasidan miqdoriy ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, normativ-huquqij hujjatlar tahlili asosida O'zbekiston Respublikasi Markazij banki, Soliq qo'mitasi, Adliya vazirligi hamda boshqa regulyatorlar tomonidan e'lon qilingan qarorlar va qonun hujjatlari o'rganildi. Bu orqali mamlakatimizda kriptovalyutalarga nisbatan mavjud yondashuv va yuridik maqomning rivojlanish bosqichlari aniqlashtirildi.

Tadqiqotda, shuningdek, analitik va prognozlash metodlari yordamida kelajakdagi rivojlanish tendensiyalari prognoz qilindi. Masalan, agar banklar kriptovalyutalar bilan integratsiyani kuchaytirsalar, moliyaviy tizimda qanday o'zgarishlar ro'y berishi mumkinligi modelga solinib ko'rsatildi.

Yondashuvlar birgalikda olib borilgani sababli, maqola banklar va kriptovalyutalar o'rtasidagi munosabatlarning chuqur mohiyatini yoritish, ularni boshqarishdagi strategik yondashuvlarni ishlab chiqish va siyosiy qarorlar qabul qilishda ilmiy asosli tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi: So'nggi yillarda kriptovalyutalar va ularning bank tizimiga ta'siri bo'yicha ilmiy adabiyotlar soni jadal ortib bormoqda. Buning sababi shundaki, raqamli aktivlarning rivojlanishi global moliyaviy muhitda yangi paradigma — markazlashmagan moliyaviy tizim (DeFi) shakllanishiga zamin yaratmoqda. Mazkur jarayonda banklar va kriptovalyutalar o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlar bo'yicha ko'plab ilmiy ishlanmalar mavjud bo'lib, ular mavzuni nazariy, amaliy va huquqiy jihatdan yoritadi.

Kriptovalyutalarning nazariy asoslari haqida eng muhim manbalardan biri bu Satoshi Nakamoto tomonidan 2008 yilda chop etilgan "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System" nomli maqoladir. Bu ish kriptovalyutalar evolyutsiyasining boshlanish nuqtasi sifatida qaraladi.

Ushbu ishda banklarga ehtiyoj sezilmagan holda to'lovlarni amalga oshirish mumkinligi ilgari surilgan va bu g'oya global moliyaviy tizimda inqilobiy yangilik sifatida qabul qilingan.

Tapscott va Tapscott (2016) tomonidan yozilgan "Blockchain Revolution" asari esa blokcheyn texnologiyasining nafaqat moliya, balki davlat boshqaruvi, sog'liqni saqlash, logistikada qanday inqilobiy o'zgarishlar qilishi mumkinligini ko'rsatadi. Asarda banklar blokcheyn asosida ishlovchi xizmatlarni o'z faoliyatiga joriy etmasa, o'z pozitsiyasini yo'qotishi mumkinligi ta'kidlanadi. Ushbu pozitsiya bugungi moliyaviy institutlar uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Narayanan et al. (2016) tomonidan yozilgan "Bitcoin and Cryptocurrency Technologies" asari kriptovalyutalarning texnik, iqtisodiy va xavfsizlik jihatlarini chuqur yoritadi. Kitobda banklar uchun tahdid sifatida yuzaga kelayotgan anonimlik, muomalani kuzatib bo'lmasslik, va kriptoaktivlarning tartibga solinmagan tabiati muhim e'tibor markazida turgan. Ayniqsa, moliyaviy regulyatorlar uchun ushbu muammo jiddiy izlanishlarga sabab bo'lmoqda.

Banklar va kriptoaktivlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni iqtisodiy tahlil qilishda Arner, Barberis va Buckley (2017) tomonidan chop etilgan "Fintech and RegTech: Impact on Regulators and Banks" maqolasi e'tiborga loyiq. Ular fintech va regtech (regulyator texnologiyalari) konseptlari orqali banklarning texnologik o'zgarishlarga qanday moslashayotganini va kriptovalyutalarga nisbatan qanday strategiyalar ishlab chiqayotganini ko'rsatadi. Xususan, banklar o'z infratuzilmasini modernizatsiyalash orqali kriptoaktivlar bilan integratsiyalashuvga harakat qilmoqda.

O'zbekiston kontekstida esa O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Moliya vazirligi, Kriptovalyutalarni tartibga solish agentligi (2023 yildan boshlab) va boshqa rasmiy organlarning normativ-huquqiy hujjatlari mavzuga oid muhim manbalar hisoblanadi. Jumladan, 2022-yilda qabul qilingan "Raqamli aktivlar to'g'risida"gi qonun O'zbekistonda kriptovalyutalarga rasmiy maqom berilishi va ularni tartibga solish bosqichining boshlanishi sifatida baholanadi. Bu huquqiy baza mamlakat banklari va investorlari uchun muhim asos vazifasini o'taydi.

Shuningdek, Chainalysis, CoinMarketCap va CB Insights kabi global tahliliy platformalar tomonidan e'lon qilinadigan yillik hisobotlar va statistik sharhlar amaliy tahlil uchun muhim ma'lumot manbalari bo'lib xizmat qiladi.

Masalan, 2023-yilda Chainalysis tomonidan berilgan “Crypto Adoption Index” reytingida O‘zbekiston Markaziy Osiyodagi eng faol kriptobo‘zor ishtirokchilaridan biri sifatida tilga olingan.

Mavjud adabiyotlar banklar va kriptovalyutalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni ko‘p qirrali yondashuv asosida tahlil qilish imkonini beradi. Ular orqali banklar uchun kriptovalyutalar nafaqat raqobat manbai, balki texnologik hamkorlik va yangi biznes modellarining shakllanishiga olib keluvchi omil sifatida namoyon bo‘layotgani ko‘rinadi. Shuningdek, mavjud ilmiy ishlanmalar moliyaviy barqarorlik, reguliator siyosati va iste’molchilar himoyasi nuqtayi nazaridan ehtiyot choralarini belgilab berish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kriptovalyutalarning jahon moliyaviy muhitidagi mavqei ortib borar ekan, ularning banklar bilan o‘zaro munosabatlari tobora murakkablashmoqda. Uzoq vaqt davomida banklar kriptovalyutalarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashib kelgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ular ushbu raqamli aktivlar bilan raqobatlashishdan ko‘ra, hamkorlik qilish yo‘lini izlay boshladilar.

Banklar moliyaviy vositachilar sifatidagi an’anaviy rolini saqlab qolish uchun texnologik transformatsiyaga yuz tutmoqda. Ayniqsa, blokcheyn texnologiyasining afzalliklarini anglagan banklar bu texnologiyani to‘lov tizimlari, identifikatsiya jarayonlari va shaffoflikni ta’minlash vositasi sifatida qo‘llay boshladi.

Jahon tajribasida, xususan, AQSh, Yaponiya, Shveysariya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda ba’zi yirik banklar mijozlarga kryptoaktivlarni saqlash, sotib olish va investitsiya qilish xizmatlarini taklif eta boshladi. Misol uchun, JP Morgan Chase o‘zining blockchain platformasi orqali tezkor va xavfsiz transchegaraviy to‘lovlarni amalga oshirishda ilg‘or tajriba namoyon qilmoqda. Shu bilan birga, Goldman Sachs va Morgan Stanley kabi moliyaviy gigantlar kriptovalyutalar asosida aktivlar portfelini diversifikatsiya qilishga e’tibor qaratmoqda.

O‘zbekistonda esa jarayon ehtiyotkorlik bilan, ammo bosqichma-bosqich kechmoqda. 2022-yilgi “Raqamli aktivlar to‘g‘risida”gi qonun va 2023-yilda “Kripto-aktivlar bilan ishlash agentligi” tashkil etilishi kryptoaktivlarni muomala vositasi sifatida tan olish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. Biroq tijorat banklari hali bu sohaga to‘liq integratsiyalashmagan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, banklar hozircha faqat kryptoaktivlar bilan bog‘liq operatsiyalarni nazorat qilish, audit qilish va ularni kuzatib borishga urinmoqda. Ular faoliyat yuritayotgan reguliator doirasining noaniqligi esa ko‘plab banklar uchun chekinish pozitsiyasini keltirib chiqarmoqda.

Zamonaviy moliyaviy muhitda kriptovalyutalarning paydo bo‘lishi va ommalashuvi bank sektoriga yangicha tahdidlar keltirib chiqarmoqda. Bu xavf-xatarlar nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy, texnologik va moliyaviy barqarorlik nuqtayi nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tahlillar asosida kriptovalyutalarga doir asosiy xavflarni uch asosiy toifaga bo‘lish mumkin: noqonuniy faoliyatlar xavfi, likvidlik va barqarorlik tahdidi, hamda texnologik tahdidlar.

Kriptovalyutalarning eng katta tahdidlaridan biri — bu ularning anonimligi sababli noqonuniy faoliyatlar uchun vosita sifatida foydalanishidir. Blokcheyn texnologiyasi asosan tranzaksiyalarni shaffof tarzda saqlaydi, biroq foydalanuvchilarning shaxsi ko‘pincha maxfiy saqlanadi. Aynan shu jihat kryptoaktivlardan pul yuvish, noqonuniy savdolarni moliyalashtirish, soliqdan qochish va kiberjinoyatlar uchun foydalanish imkonini yaratadi.

Masalan, DarkNet (yashirin internet tarmoqlari) orqali sodir etilayotgan savdolarning aksariyatida Bitcoin kabi kriptovalyutalar asosiy to'lov vositasi sifatida ishlatiladi.

Xalqaro miqyosda bu muammo juda jiddiy qabul qilinmoqda. Financial Action Task Force (FATF) kriptoaaktivlar orqali amalga oshiriladigan tranzaksiyalarga "Travel Rule" deb nomlanuvchi qoidani joriy qilgan bo'lib, bunda har bir tranzaksiya ishtirokchisining shaxsi aniqlanishi talab qilinadi. Ammo bu qoidalar ko'plab yurisdiksiyalarda hali to'liq joriy etilmagan. O'zbekistonda esa 2022-yildan boshlab kriptoaaktivlar orqali noqonuniy operatsiyalarni oldini olish maqsadida "Raqamli aktivlar to'g'risida"gi qonun qabul qilingan, biroq huquqiy asoslarning amaliyotdagi qo'llanilishi hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Tijorat banklari uchun bu holat alohida xavf tug'diradi. Agar ular bevosita yoki bilvosita kriptoaaktivlar bilan bog'liq noqonuniy operatsiyalarda ishtirok etgan mijozlarga xizmat ko'rsatsa, bu regulyatorlar tomonidan jarima, litsenziya bekor qilinishi yoki boshqa jazo choralariga olib kelishi mumkin.

Kriptovalyutalar bozoridagi keskin narx tebranishlari bank sektoriga bevosita tahdid soladi. Bitcoin va boshqa yirik raqamli aktivlarning narxi qisqa vaqt ichida 20–40 foizgacha o'zgarishi mumkin. Bunday volatillik, agar banklar ushbu aktivlarga sarmoya kiritgan bo'lsa, ularning balansida muvozanatsizlikni yuzaga keltiradi. Likvidlik muammolari esa bank tizimi ishonchliligi va mijozlar omonatlari xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Agar banklar kriptovalyutalarni garov sifatida qabul qilishsa yoki kriptoaaktivlarga bog'liq moliyaviy xizmatlar (masalan, kripto-hamyonlar, kripto-kreditlar) ko'rsata boshlasa, ular narx tebranishlaridan zarar ko'rishi mumkin. Xalqaro moliyaviy inshootlar, jumladan Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), ushbu holatni global moliyaviy tizimning barqarorligiga tahdid sifatida baholaydi. Bank sektorida kriptoaaktivlar hajmining ortishi bozor likvidligini pasaytiradi, bu esa tizimli xavf tug'diradi.

O'zbekistonda hozircha banklar kriptovalyutalar bilan bevosita ishlamaydi, biroq bozor ehtimoli ortib borayotganini inobatga olib, ularni makroprudensial nazorat ostiga olish zaruriyati mavjud. Shuningdek, kriptoaaktivlar bo'yicha amortizatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish va moliyaviy zaxira talablarini belgilash lozim.

Banklar kriptoaaktivlar bilan integratsiyalashuv jarayonida texnologik to'siqlarga duch kelmoqda. An'anaviy bank tizimlari asosan markazlashgan axborot bazalari asosida faoliyat yuritadi, kriptovalyutalar esa markazlashmagan (decentralized) blokcheyn infratuzilmasiga tayanadi. Bu ikki texnologiya o'rtasidagi muvofiqlik muammosi texnik va xavfsizlik jihatdan murakkablik tug'diradi.

Blokcheyn bilan ishlovchi tizimlar real vaqt rejimida ishlaydi, bu esa bank tizimining kechikkan ishlov berish sxemalariga zid keladi. Bundan tashqari, banklar uchun kiberxavfsizlik xavflari ham ortmoqda. Kriptovalyutalarga oid xizmatlar ko'rsatish uchun banklar yangi tizimlar yaratishi yoki mavjudlarini yangilashi kerak bo'ladi, bu esa ulkan moliyaviy resurslarni talab etadi. Agar texnik xavfsizlik to'liq ta'minlanmasa, kriptovalyuta tranzaksiyalari orqali bank IT-tizimlariga kirish yo'llari ochilishi mumkin.

Bugungi kunda ba'zi banklar o'z serverlarida blokcheyn texnologiyasini joriy etishga urinmoqda, ammo bu jarayon juda ehtiyotkorlik bilan olib borilmoqda.

Shu sababli, texnologik risklarni kamaytirish uchun regulyatorlar tomonidan qat'iy texnik talablarga asoslangan standartlar ishlab chiqilishi zarur.

Kriptoalyutalarning ommalashuvi bank sektorini yangi xavf-xatarlar bilan yuzlashtirmoqda. Ularning asosiy tahdidlari — qonuniylik muammosi, moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir va texnologik integratsiyadagi zaifliklardir. Ammo ushbu tahdidlar — ayni vaqtda imkoniyatlar manbai hamdir. Banklar o'z infratuzilmasini zamonaviylashtirgan, regulyativ muvofiqlikni ta'minlagan va texnologik yechimlar ishlab chiqqan taqdirda, kriptoalyutalar bilan integratsiya ularga yangi bozorlar, xizmatlar va daromad manbalarini ochib berishi mumkin.

Shunga qaramay, tahlillar kriptoalyutalarning banklar uchun imkoniyatlar yaratishini ham ko'rsatmoqda. Birinchidan, kriptoalyutalar asosida ishlovchi tezkor va arzon transchegaraviy to'lov tizimlari an'anaviy SWIFT tizimlariga nisbatan yanada samaraliroq bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, blokcheyn texnologiyasi shaffoflik, xavfsizlik va real vaqt rejimidagi monitoring imkoniyatlarini yaratadi. Uchinchidan, mijozlar ishonchini oshirish uchun banklar raqamli hamyonlar va tokenlashtirish xizmatlarini joriy etish orqali yangi daromad manbalarini shakllantirishi mumkin.

Shuningdek, kriptoalyutalarning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri ham banklar faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, aholining an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanmaydigan qismi uchun kriptoaktivlar moliyaviy inklyuziya vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa banklarni raqamli moliya xizmatlarini yanada ommalashtirishga undaydi.

So'nggi besh yillik davr mobaynida global moliyaviy tizim tubdan o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Bu o'zgarishlarning markazida esa kriptoalyutalar turibdi. Kriptoaktivlar jahon bozorida tobora faol rol o'ynay boshladi va moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda an'anaviy banklar bilan raqobatlashuvchi muqobil tizim sifatida maydonga chiqdi. Statistik ma'lumotlar ushbu holatni bevosita tasdiqlaydi: 2024-yil oxiriga kelib faol kriptofoydalanuvchilar soni 570 million kishiga yetgan. Bu esa 2020-yilga nisbatan deyarli to'rt barobarlik o'sishni anglatadi. Bunday jadal kengayish kriptoalyutalarning muomalada qanday darajada faol ishlatilayotganini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Xususan, Hindiston (93 mln), AQSh (52 mln), Nigeriya (38 mln), Vetnam (31 mln) va hatto qat'iy cheklovlarga ega Xitoy (26 mln) kabi mamlakatlar eng yirik kriptobozorlar sifatida ajralib turmoqda. Ushbu foydalanuvchilarning asosiy qismi bank xizmatlariga cheklangan kirish imkoniga ega bo'lgan qatlam vakillari hisoblanadi. Bu holat kriptoalyutalarning moliyaviy inklyuziya vositasi sifatida shakllanayotganidan darak beradi.

Mintaqaviy kontekstdan kelib chiqadigan bo'lsak, Chainalysis 2023-yilgi Global Crypto Adoption Index ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston dunyo bo'yicha 42-o'rinda, Markaziy Osiyo davlatlari orasida esa 1-o'rinda qayd etilgan. Bu natija mamlakatda kriptoaktivlarga bo'lgan qiziqish ortib borayotganini anglatadi. Bu yondashuv, albatta, nafaqat iqtisodiy o'zgarish, balki bank tizimining strategik kelajagiga ham bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omildir.

O'zbekistonga oid statistik ma'lumotlar yanada qiziqarli ko'rinadi. 2023-yil yakunlariga ko'ra:

- 360 million AQSh dollari hajmda raqamli aktivlar bilan bog'liq onlayn tranzaksiyalar amalga oshirilgan;
- 180 ming faol kriptohamyon foydalanuvchilari mavjud;

- 8,2 milliondan ortiq operatsiyalar kripto-birjalar orqali bajarilgan;
- 150 dan ortiq yuridik shaxslar kriptovalyutalarni qabul qiluvchi subyekt sifatida ro'yxatga olingan.

Bu raqamlarning har biri banklar uchun ogohlantiruvchi signal bo'lib xizmat qilmoqda.

Chunki aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda banklarning monopol mavqei so'roq ostiga olinmoqda. Ayniqsa, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan siyosiy irodaning kuchayishi fonida kryptoaktivlarga nisbatan siyosiy yondashuv ham izchil ravishda liberallashtirilmoqda.

Dunyo miqyosidagi tendensiyalar banklar uchun imkoniyatlar bilan birga tavakkalchiliklarni ham keltirib chiqarmoqda. McKinsey & Company tomonidan 2023-yilda o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra, yirik xalqaro banklarning:

- 78 foizi kriptovalyuta yoki blokcheyn asosidagi xizmatlarni sinovdan o'tkazmoqda;
- 43 foizi kryptoaktivlarni saqlash (custody) xizmatlarini yo'lga qo'yishga tayyor;
- 29 foizi esa bu sohani xavfli deb bilib, hali investitsiya qilishdan bosh tortmoqda.

Ushbu tafovut banklar o'rtasida kriptovalyutalarga bo'lgan munosabatda hali ham strategik ikkilanishni anglatadi. Ba'zilar bu texnologiyani biznes modeli sifatida qabul qilmoqda, boshqalari esa regulatsion xavflar, moliyaviy barqarorlik tahdidi va texnologik nomuvofiqlik tufayli ehtiyotkorlikni afzal bilmoqda.

1-jadval.

2020–2024 yillarda global kriptovalyuta foydalanuvchilari sonining dinamikasi (mln kishida)

Yil	Foydalanuvchilar soni (mln)	Yillik o'sish (%)
2020	125	–
2021	220	+76%
2022	295	+34%
2023	420	+42%
2024	570	+36%

Manba: Statista, Chainalysis (2024)

Bank for International Settlements (BIS) tomonidan taqdim etilgan 2023-yilgi hisobotga ko'ra, hozirda banklar balansining o'rtacha 0,4 foizi kryptoaktivlarga bog'liq. Prognozlariga ko'ra, ushbu ulush 2025-yilga kelib 3 foizgacha oshishi mumkin, agar regulyatorlar bunga ruxsat bersa. Bu esa banklarning kryptoaktivlarni o'z moliyaviy strategiyasiga faol integratsiya qila boshlashiga olib kelishi mumkin. Ammo O'zbekiston sharoitida bu imkoniyat hali to'liq shakllanmagan: Markaziy bank amalda tijorat banklariga kryptoaktivlar bilan to'g'ridan-to'g'ri operatsiyalar yuritishga ruxsat bermagan.

Yuqoridagi statistik dalillar va tendensiyalar kriptovalyutalarning nafaqat moliyaviy muhitdagi o'rnini mustahkamlab borayotganini, balki banklar faoliyatiga ta'sir doirasini ham kengaytirayotganini ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar O'zbekiston bank sektori uchun ogohlantiruvchi, bir vaqtning o'zida rag'batlantiruvchi xususiyatga ega. Banklar o'z infratuzilmasini zamonaviylashtirish, xizmatlarni diversifikatsiya qilish va kryptoaktivlar bilan ishlash bo'yicha huquqiy asoslarni rivojlantirishga tayyor bo'lishi zarur.

Chunki raqamlar yolg'on gapirmaydi — kriptovalyutalar bugun raqib sifatida ko'rilayotgan bo'lsa, ertaga moliyaviy hamkorlikning asosiy elementi bo'lishi mumkin.

MUHOKAMA

Kriptovalyutalar va an'anaviy bank tizimi o'rtasidagi o'zaro munosabat bugungi kunda global moliyaviy muhitda eng dolzarb va muhokamaga sabab bo'layotgan masalalardan biridir.

Bir qarashda, kriptoaktivlar banklar uchun raqobatchi bo'lib tuyuladi, chunki ular markaziy institutlar ishtirokisiz moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi.

Ammo chuqur tahlil shuni ko'rsatadiki, kriptovalyutalar va banklar o'rtasidagi munosabatlar antagonistik emas, balki dinamik va o'zaro bog'liq xususiyatga ega.

2-jadval.

O'zbekistonda kriptovalyutaga oid ko'rsatkichlar (2023-yil yakunlari bo'yicha)

Ko'rsatkich	Qiymat
Raqamli aktivlar bo'yicha onlayn tranzaksiya hajmi	360 mln AQSh dollari
Faol kriptohamyon foydalanuvchilari soni	~180 000 ta
Kripto-birjalardagi operatsiyalar soni	8,2 milliondan ortiq
Kripto to'lovini qabul qiluvchi yuridik shaxslar	150 dan ortiq
Jahon reytingidagi o'rni (Chainalysis 2023)	42-o'rin
Markaziy Osiyodagi pozitsiyasi	1-o'rin

Manba: Kriptoaktivlar Agentligi, Chainalysis, Lex.uz (2023)

Kriptovalyutalar avvalo innovatsion texnologiyalar — ayniqsa, blokcheyn — asosida shakllanadi. Bu texnologiya tranzaksiyalarni xavfsiz, tezkor va shaffof tarzda bajarish imkonini beradi. An'anaviy banklar esa ko'p hollarda murakkab va byurokratik jarayonlar bilan cheklangan. Shuning uchun, ayrim foydalanuvchilar, ayniqsa yosh avlod vakillari, bank xizmatlariga nisbatan kriptovalyutalarni afzal ko'rmoqda. Bu tendensiya banklar uchun raqamli transformatsiyaning muqarrarligini ko'rsatadi.

Muhokamaga sabab bo'ladigan asosiy masala — bu kriptovalyutalarning tartibga solinmaganligi va ularning orqali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan noqonuniy faoliyatlar ehtimolidir. Bu yerda regulyatorlarning roli juda muhim. Aksariyat mamlakatlarda, xususan, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlarda huquqiy baza endigina shakllanmoqda. 2022-yildagi "Raqamli aktivlar to'g'risida"gi qonun kriptovalyutalarga qonuniy maqom bergani bilan, banklar uchun amaliy jihatdan ularning moliyaviy aylanishiga oid ko'plab savollar ochiq qolmoqda. Shu sababli, bu sohada huquqiy aniqlik va institutlararo koordinatsiyani kuchaytirish muhimdir.

Banklarning kriptovalyutalarga nisbatan turlicha pozitsiyalari mavjud. Ayrim yirik moliyaviy institutlar — masalan, JPMorgan, HSBC yoki BBVA — kriptovalyuta xizmatlarini o'z infratuzilmasiga integratsiya qilayotgan bo'lsa, boshqalar, jumladan, ayrim davlat banklari hali ham ehtiyotkorlik bilan yondashmoqda. Bu farq, asosan, regulyativ muhit va bozordagi ishonch darajasi bilan izohlanadi.

O'zbekistonda kriptovalyutalarning kengayib borayotganligi fonida banklarning ushbu bozorga integratsiyalashuvi zarurati ortmoqda. Hozirgi paytda banklar kriptoaktivlar bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlamayapti, ammo mijozlar ularni bilvosita ishlatmoqda — bu esa iqtisodiyotda "kulrang zona" paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Bu vaziyat moliyaviy barqarorlikka va soliq tushumlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, kriptoaaktivlar bank tizimiga qanday inklyuziv kiritilishi bo'yicha tizimli yondashuv ishlab chiqish zarur.

3-jadval

Banklar va kriptovalyutalar: texnologik tayyorgarlik (McKinsey 2024 so'rovnomasi natijalari)

Band	Banklar ulushi (%)
Kriptoxizmatlarni sinovdan o'tkazayotgan banklar	78%
Kriptoaaktivlarni saqlash (custody) rejalari bor	43%
Kriptoga xavfli deb qarab, chetlab o'tayotganlar	29%

Manba: McKinsey & Company, 2024

Yana bir muhokama nuqtasi — bu texnologik tayyorgarlik darajasi. Banklarning mavjud IT-infratuzilmalari ko'pincha markazlashgan va yopiq tizimlarga asoslangan. Kriptovalyutalar esa ochiq va markazlashmagan platformalarni talab qiladi. Bu ikki yondashuv o'rtasida muvofiqlik yaratish oson emas. Biroq bu integratsiya amalga oshmasa, banklar texnologik jihatdan ortda qolib, raqamli iqtisodiyotda o'z o'rnini yo'qotish xavfi ostida qoladi.

Muhokamaning yana bir muhim jihati shundaki, banklar va kriptovalyutalarning munosabatida hamkorlik imkoniyatlari ham mavjud. Masalan, kriptovalyutalarni saqlash (custody), ularni identifikatsiya qilish (KYC/AML tizimlari orqali), tranzaksiya monitoringi va tokenlashtirilgan aktivlar bilan ishlash kabi yo'nalishlarda banklar o'z xizmatlarini kengaytirishlari mumkin. Bunday yondashuv ikki tomon uchun ham foydali bo'ladi: banklar yangi mijozlar qatlamiga chiqadi, kriptovalyuta foydalanuvchilari esa tartibga solingan va ishonchli infratuzilmadan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Muhokama natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, kriptovalyutalar va banklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kelajakda raqobatdan ko'ra integratsiyaga asoslangan bo'ladi.

Bu yo'lda esa banklar o'zlarining texnologik salohiyatini oshirishi, regulyatorlar esa aniq va izchil siyosat yuritishi lozim. Faqat ana shundagina kriptovalyutalar va bank tizimi o'rtasida sog'lom va barqaror muvozanat shakllanishi mumkin.

XULOSA

Banklar va kriptovalyutalar o'rtasidagi o'zaro munosabat bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kriptoaaktivlar moliyaviy innovatsiyaning yangi bosqichini boshlab berdi va bu jarayonda an'anaviy bank institutlari o'z strategiyasini tubdan qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lmoqda. Kriptovalyutalar bilan bog'liq xavf-xatarlar — jumladan, anonimlik, yuqori volatillik, texnologik muammolar va regulyatsiya noaniqligi — banklar uchun jiddiy tavakkalchiliklar tug'diradi. Biroq ayni paytda bu tahdidlar moliyaviy xizmatlarni diversifikatsiya qilish, yangi bozorlarga chiqish va mijozlar talabiga moslashish imkonini ham yaratmoqda.

Global va milliy statistik ma'lumotlar kriptovalyutalarning kengayib borayotganini, ularning foydalanuvchilari soni keskin ortayotganini ko'rsatadi. Xususan, O'zbekiston sharoitida ham raqamli aktivlarga nisbatan qiziqish oshmoqda, bu esa tijorat banklarining bu tendensiyaning inkor etmay, aksincha, unga moslashishini talab etadi.

Banklar kriptoaktivlarga oid xizmatlarni joriy etish, texnologik infratuzilmani yangilash va mijozlar ehtiyojlariga mos mahsulotlar yaratish orqali ushbu raqamli o'zgarishlardan foyda olishlari mumkin.

Shu bois, maqolada banklar va kriptovalyutalar o'rtasida raqobatdan ko'ra integratsiyalashuvga asoslangan modelni ilgari surish zarur degan xulosa qilindi. Bu esa faqatgina zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish emas, balki barqaror regulyativ muhit, shaffoflik va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash orqali amalga oshiriladi. Banklar va kriptovalyutalar o'rtasida sog'lom hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish mamlakatda moliyaviy inklyuziya, innovatsiyalar va iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. Available at: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> [Accessed 30 Jul. 2025]
2. Tapscott, D. and Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Penguin.
3. Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A. and Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies*. Princeton University Press.
4. Arner, D.W., Barberis, J. and Buckley, R.P. (2017). *FinTech and RegTech: Impact on Regulators and Banks*. *Journal of Banking Regulation*, 19(4), pp.242–258.
5. Chainalysis (2023). *Global Crypto Adoption Index 2023*. [Online] Available at: <https://www.chainalysis.com> [Accessed 29 Jul. 2025].
6. Statista (2024). *Number of Cryptocurrency Users Worldwide from 2016 to 2024*. Available at: <https://www.statista.com>
7. Bank for International Settlements (BIS) (2023). *The Role of Crypto in Bank Portfolios*. BIS Reports. Available at: <https://www.bis.org>
8. McKinsey & Company (2023). *Future of Banking in the Crypto Age*. [Online] Available at: <https://www.mckinsey.com>
9. Financial Action Task Force (FATF) (2022). *Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers*. [Online] Available at: <https://www.fatf-gafi.org> [Accessed 25 Jul. 2025].
10. IMF (2022). *Global Financial Stability Report: Crypto Edition*. International Monetary Fund. Available at: <https://www.imf.org>
11. World Bank (2023). *Financial Inclusion and Digital Assets: Trends and Risks*. Available at: <https://www.worldbank.org>
12. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2022). *Kriptoaktivlar va moliyaviy tizim barqarorligi*. Toshkent: MB nashriyoti.
13. O'zbekiston Respublikasi "Raqamli aktivlar to'g'risida"gi Qonuni, 2022-yil 20-aprel. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Available at: <https://lex.uz> [
14. Deloitte (2023). *Banking on Crypto: Risk and Regulatory Considerations*. <https://www2.deloitte.com>
15. PwC (2022). *Crypto Regulation Report: Global Overview*. PricewaterhouseCoopers. Available at: <https://www.pwc.com>

16. EY (2023). *Blockchain and Banks: Disruption or Opportunity?* Ernst & Young Global Limited. Available at: <https://www.ey.com>
17. CB Insights (2023). *The State of Blockchain 2023*.
18. <https://www.cbinsights.com>
19. Binance Research (2023). *Cryptocurrency Trends and Institutional Adoption*.